

20 березня 1925 року комісія нацмену розглядала устав землеробської робітничої асоціації “Езра” [14]. Метою цього об’єднання було визначено “відволікання євреїв від торгової діяльності, якою вони вимушені були присвячувати себе в час безправ’я на самодержавно-панській режимі і залученню їх до землеробської та взагалі до виробничої праці” [15]. Але, в наслідок того, що вже існувало товариство, яке виконувало подібні функції (ОЗЕРТ), Центральна Комісія Національних Меншин вирішила недоцільним організацію цього товариства та затвердженні його уставу [16].

Таким чином, Центральна Комісія Національних Меншин при ВУЦВК проводила активну роботу серед різноманітних громадських об’єднань, що було можливим за наявності відповідних компетенцій, які були зафіксовані якщо не в прямій формі, то мали виходити з інших повноважень, що стосувалися будь-якої сфери життя національних меншостей.

Використана література:

1. Журба М.А. Етнонаціональні та міжнародні аспекти діяльності громадських об’єднань українського села (20-30 рр. XX ст.) – К.: Науковий світ, 2002. – С. 111-112.
2. Центральний Державний Архів Вищих Органів України (далі ЦДАВО України). – Ф.413. – Оп.1. – Спр.28. – Арк.4.
3. Журба М.А. Етнонаціональні та міжнародні аспекти діяльності громадських об’єднань українського села (20-30 рр. XX ст.) – К.: Науковий світ, 2002. – С. 112.
4. Там само – С. 112.
5. Марочко В.І. Українська селянська кооперація історико-теоретичний аспект (1861-1929 рр.). – К., 1995. – С. 129.
6. ЦДАВО України. – Ф.413. – Оп.2. – Спр.10. – Арк. 107-110.
7. ЦДАВО України. – Ф.413. – Оп.1. – Спр.17. – Арк 91.
8. Союз менонітів України (1921–1927): збірник документів і матеріалів. Упорядник Марочко В.І. – К.: 2000 р. – С. 79.
9. Марочко В.І. Українська селянська кооперація історико-теоретичний аспект (1861-1929 рр.) – К., 1995. – С. 131.
10. Короткі підсумки перепису населення України 17 грудня року 1926. Центральне статистичне управління УСРР.– Том 5. – Вип. 2. – Серія 1. Демографія. – Харків, 1928 р.
11. Марочко В.І. Українська селянська кооперація історико-теоретичний аспект (1861-1929 рр.) – К., 1995. – С. 131.
12. ЦДАВО України – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 94.
13. ЦДАВО України – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 15.
14. ЦДАВО України – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 41. – Арк. 36.
15. ЦДАВО України – Ф. 413 – Оп. 1. – Спр. 41. – Арк. 18.
16. ЦДАВО України – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 41. – Арк. 36.

Потанова О.

ПОЛІТИКА БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ВЛАДИ ЩОДО ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ І ВІРУЮЧИХ В УКРАЇНІ В 20–30-ТІ РР. XX СТ. (НА МАТЕРІАЛАХ ПІВНІЧНО-СХІДНОГО РЕГІОНУ)

Останнім часом в Україні стала помітною тенденція до відродження релігійності в суспільстві, яка була придушена і яку намагалися витравити за часів тоталітаризму. Набуває актуальності малодосліджене питання дотримання радянською владою прав і свобод віруючих громадян і духовенства, задекларованих в Конституції УРСР. Історіографія проблеми представлена незначною кількістю робіт. На особливу увагу заслуговують праці

В. Пашенка [2], які присвячені проблемам співіснування держави і православ'я в Україні в 20-30-ті роки ХХ ст., свободі совісті і т.і. Аналогічні проблеми розглядаються в роботі В. Силантьєва [3], де автор проаналізував економічне, політичне і правове становище духовенства та віруючих, основні напрямки діяльності КП(б)У по витісненню православної ідеології. Окремі аспекти частково висвітлюються в узагальнюючій праці П. Слободянюка [1], де автор досліджує становище церкви в різні періоди історії України, причини занепаду духовності, в тому числі і в період, що досліджується.

Репресивно-каральні засоби державного управління досліджуються С. Білоконем [4] і В. Розстальним [5]. Вони розкривають сутність людиноненависницької політики радянської влади і особисто Й. Сталіна щодо населення країни і служителів культу. В. Шнира [6] переконливо доводить що, незважаючи на твердження влади та її прислужників про незгоду православної церкви на передачу своїх цінностей для допомоги голодуючим, духовенство від ієрархів до парафіяльних священиків по своїй ініціативі, добровільно почало збирати коштовності і гроші для допомоги голодуючим. Дудка Л. переконливо показує несправедні і аморальні методи більшовицької влади антирелігійної пропаганді в 20-30-ті рр ХХ ст. [7].

Правове регулювання державно-церковних відносин стало предметом інтересу новітніх досліджень О. Форостюка і О. Уткіна, А. Зінченка, В. Єленського, А. Киридон, В. Яшина, О. Сотника і ін. [8].

В цілому аналіз стану наукової розробки проблеми свідчить про те, що науковці зробили певний внесок в цьому напрямку, але все ж окремі питання, такі як політика більшовицької влади щодо православної церкви і віруючих в Україні в 20-30-ті рр. ХХ ст. в царині збереження прав і свобод громадян, є малодослідженими. Автор ставить за мету дослідити політику радянської влади щодо дотримання основних прав і свобод священнослужителів і віруючих громадян. Завдання полягає в тому, щоб на основі опублікованих і неопублікованих архівних джерел, монографій, матеріалів періодичної преси показати дійсний стан справ віруючих і їх пастирів як громадян в Україні в 20-30-ті роки ХХ ст.

Суперечливість відносин між більшовицькою владою і церквою була закладена в самій Конституції УСРР, яка була прийнята III Всеукраїнським з'їздом Рад 10 березня 1919 року. Так, в ч.ІІ п.20 зазначається, що виборче право надається всім громадянам незалежно від релігії, народності, осілості, стану і т.п., які до дня виборів досягли 18 років. Але повним запереченням вищезначених положень основного закону країни був п.21 ч. ІІ, де позбавлялися виборчого права і права бути обраними особи, хоч би вони і входили в одну з вищезначених категорій. Не могли використати свого громадянського права ченці і духовні настоятелі церков і релігійних культів [9].

В урядовій постанові про виборчі права громадян і про порядок ведення виборів в 1924 р. зазначалося, що крім осіб, позбавлених виборчого права цією конституцією, позбавляються таких прав члени правління релігійних товариств і члени сімей священнослужителів [10; 6]. Зазначимо, що характерною особливістю діючих можновладців часів тоталітаризму було застосування подвійних стандартів, коли декларувалось одне, а практика була протилежною. Це видно в тому, що обмежувались права участі у виборах членів сімей служителів культу [11].

Архівні документи свідчать, що, навіть, і повнолітні діти священиків, які за постановою уряду не мали ніяких обмежень в правах, позбавлялись його, якщо проживали у сім'ї батька – служителя культу. Урядовці часто демагогічно заявляли, що, коли діти

самостійно заробляли на існування суспільною працею і поривали з батьками, то мали теоретичне повернення таких прав: “Самбуську О.В. позбавлену як доньку попа – поновити, як порвавшу зв’язок з батьком-попом...”, але більш розповсюдженою була інша практика “Красіну В.П. відмовити в поверненні виборчого права і права бути обраним в ради, бо має майновий зв’язок з батьком-попом” [12]. Це некоректна протиправна поведінка влади, яка заохочувала молодь до вчинків, які вважались гріхом для віруючих людей, адже в Декалозі сказано: “Почитай батька і матір своїх”.

Щоб дискредитувати віруючих влада навіть об’єднувала духовенство з кримінальними злочинцями, самогонщиками [13]. Це був той час, коли саме в церкві і її служителів знаходили прояв ті прагнення, що жили в народі, а духовенство було носієм християнської моралі. У ті жорстокі часи ні більшовики, ні громадські організації не мали такого впливу на маси як церква. І це, по суті, визнавала влада як у Москві, так і в Україні. Тому і лексика циркулярів РКП(б) і КПУ теж була відповідною: “Найближче завдання пропаганди ... обмежити, викрити, знищити вплив релігії та релігійних обрядів на маси.” [14;128].

Кінцевою метою радянської влади були репресії, порушення загальнолюдських цінностей і церковної моралі і знищення релігії і церкви, уособленням яких були її служителі і паства.

Хвиля масових репресій на Україні в 20-30-х роках ХХ ст. йшла в руслі державної політики більшовицької влади. Так, в березні 1922 р. В.Ленін наголошував, що чим більше “представників реакційного духовенства вдасться розстріляти, тим буде краще” [1; 142]. Регулювання діяльності різних церковних конфесій і віросповідань здійснювалось відповідно до постанови ВЦВК і РНК РРФСР від 8 квітня 1929р. “Про релігійні об’єднання”. Свободи віросповідань і антирелігійної пропаганди були затверджені в новій редакції 4-ї статті Конституції РРФСР у 1929 р. Ці законодавчі акти відкрили дорогу репресивно-каральним діям та подальшому розгортанню масового атеїстичного наступу на всі церкви, духовенство та віруючих [1;143].

“Літопис” репресій проти духовенства за часів більшовицької влади можна поділити на декілька найбільш характерних періодів.

Перший період охоплює з 1919 по 1923 роки, коли жертвами здебільшого були служителі культу, які виступали проти політики нової влади. Священикам інкримінувалась участь у таємних змовах проти рішень Радянського уряду, зокрема, проти хлібозаготівлі, ліквідації неписьменності. Найбільш вживаним звинуваченням був факт належності до нібито контрреволюційної організації, що протидіяла вилученню церковних цінностей для боротьби з голодом.

На Полтавщині, Сумщині, частині Харківщині духовенство відчувало караючу десницю радянського уряду за свою віру і діяльність. Так, настоятеля Покровської церкви у м. Білопільлі о. Григорія (Ружицького) протягом 1923 р. заарештовували двічі. Йому інкримінували причетність до таємної контрреволюційної організації і за вигнання з церкви попа-оновленця. В 1927 р. після листів до ВЦВК про невідповідність втілення закону про свободу совісті в життя і суть закону його заарештували втретє. В липні 1937 р. начальник Білопільської міжрайгрупи Харківського облуправління НКВС Берестнев затвердив постанову про арешт. Аргументація була надуманою: групує навколо себе колишніх куркулів, черниць і вихідців із дворян, проводить систематичну антирадянську агітацію про наближення війни і повалення Радянської влади. Долю Ружицького, як і багатьох інших,

вирішувала особлива трійка. Вирок – розстріляти [15]. Пізніше “репресивний каток” дещо зменшує оберти.

Другий період починається з кінця 1927 р. новою хвилею репресій щодо віруючих і духовенства. Логіка, що випливала із сталінської тези про загострення класової боротьби в роки колективізації, вимагала шукати причин опору селянства не в методах її проведення, а в підступах сил контрреволюції, якими вважалися і служителі церков. Судочинні справи 1929-1930 рр. зарясніли сфабрикованими фактами викриття “нелегальних антирадянських угруповань”, обов’язково зі священниками на чолі. За таким звинуваченням арештовані священник с.Бобрик Білопільського району М.І. Асмолов і вісім його односельців. Серед репресованих був і диякон зі старостою місцевої церкви. Особлива нарада при колегії ОДПУ від 16.08.1929 р. підписала для всіх один вирок – 3 роки концтраційних таборів [16].

Починаючи з 1933 року, коли релігійні організації були проголошені “агентами фашизму”, спостерігається новий сплеск у боротьбі більшовицького уряду з церквою та віруючими. Цей надуманий крок став обґрунтуванням масового закриття церков. Так, навесні 1934 р. закрилися кафедральні храми в Умані, Харкові, влітку – в Полтаві і Вінниці, а їх наставників репресовано [1; 146]. Внаслідок таких дій державних органів на території Східної України було закрито більшість православних приходів. Тільки по одній громаді залишилось у Полтавській і Харківській областях, а в Сумській взагалі всі храми припинили свою діяльність [17].

Для наступної хвилі терору в 1937-1938 рр. проти духовенства і віруючих були характерними вирок за антирадянську пропаганду і агітацію, контрреволюційну діяльність. В Полтавській області вихідців з духовенства тільки за жовтень-грудень 1937 р. було заарештовано 361 чоловік [18;394]. Шість колишніх священників м. Лебедина Харківської області Яковлев В.П., Грабовський П.С., Фоменко А.М., Панкратьев О.М., Щетина А.І., Жук А.П. були заарештовані в лютому-квітні 1938 р. Їх звинувачено у проведенні систематичної підривної роботи, спрямованої на послаблення могутності Радянського Союзу і підрив оборонних заходів у разі нападу на СРСР капіталістичних держав [19]. Список жертв репресій серед духовенства набув жахливих розмірів. Це підтверджує, що в політиці радянської держави свобода совісті ігнорувалась владою і на практиці громадяни позбавлялись одного з основних прав.

Отже, “атеїзація” державної політики призводила до страхітливих порушень прав людини і, перш за все, в питанні дотримання права на свободу совісті громадян.

Автор сподівається, що дане дослідження буде сприяти подальшому накопиченню знань з історії України, з історії суспільно-правових відносин в нашій країні.

Використана література:

1. Слободянюк П. Українська церква: історія руїни і відродження. – Хмельницький, 2000. – 266 с.
2. Пашенко В. Держава і православ’я в Україні: 20-30-ті роки ХХ ст. – К., 1993. – 188 с.
3. Силантьев В. Большевики и Православная церковь на Украине в 20-е годы. – Х., 1998. – 232 с.
4. Білокінь С.І. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917-1941 рр.). Джерелознавче дослідження. – Т.1. – К., 1999. – 447 с.
5. Розстальний В.Робота “трійок»на Чернігівщині // Сіверянський літопис. – 1996. – № 6 – С. 79-85.
6. Шнира В. Вилучення церковних коштовностей у Православної церкви в пореволюційний період в Україні (1921-1922 рр) // Сіверянський літопис. – 2002. – № 1 – С. 66–69
7. Дудка Л.О. Антирелігійні видання в системі безвірницького руху в Україні (1920-30-ті роки) // Історія України: маловідомі імена, події, факти. Зб. ст. Вип. 13. – К., 2001. – 453 с.
8. Форостюк О. Правове регулювання державно-церковних відносин у Радянській Україні в 1917-1941 роках (на матеріалах Донецького регіону): Автореф. дис. ... к. юридич. н.; Уткін О. Держава і церква.

Правове регулювання // Віче. – 1996. – № 12. – С. 132-141; Зінченко А.Л. Чи була відокремлена церква від держави в 20-ті роки? // Український історичний журнал. – 1992. – № 1. – С. 104-114; Єленський В.Є. Державно-церковні взаємини на Україні (1917-1990). – К., 1991. – 72 с.; Киридон А. Ідеологічне протистояння церкви і держави в умовах утвердження тоталітарної системи в Україні. Влада і церква в Україні (пер. пол. XX ст.): Зб. наук. Праць / Ред.: В.О.Пашенко. – Полтава, 2000. – 136 с.; Сотник О.М. Це – наша історія. – Суми, 1999. – 136 с.; Яшин П.П. Релігія, держава і право: Навч. посібник. – Х., 1998. – 39 с.

9. Шлюсаренко А.Г., Томенко М.В. Історія Української конституції. – К., 1993. – 192 с.

10. Бюлетень Центральної виборчої комісії. Матеріали до передвиборчої кампанії 1924 р. Видання Оргвідділу ВУЦВК'у. – Х., 1924. – 43 с.

11. Державний архів Сумської області (далі ДАСО). – Ф. Р-4239. – Оп.1. – Д. 226. – Арк. 41.

12. ДАСО. – Ф. Р- 4653. – Оп.4. – Д. 144 – Арк. 3, 9 зв., 16.

13. ДАСО. – Ф. Р- 6741. – Оп.1. – Д. 70; Ф. Р-2357. – Оп. 2 – Спр.2; Ф.Р-414. – Оп.1. – Д. 4, 7, 11 і інші справи, де зібрані списки позбавлених виборчого права і бути обраними в Ради.

14. Влада і церква в Україні (пер. пол. XX ст.): Зб. наук. Праць / Ред.: В.О.Пашенко. – Полтава, 2000. – 136 с.

15. ДАСО. – Ф. Р-7641. – Оп. 2. – Д. 78.

16. ДАСО. – Ф. Р-7641 – Оп. 1. – Д. 835.

17. Сотник О.М. Це – наша історія. Суми, 1999. – 136 с.

18. Пашенко В.О. Репресії проти духовенства: маловідомі сторінки злочинів сталінізму на Полтавщині // Зб. науков. праць. – Полтава, 1997. – С. 384-396.

19. ДАСО. – Ф.Р-7641. – Оп. 6. – Спр. 588.

Гончаренко О.

МОДЕЛІ “ОСТАТОЧНОГО ВИРІШЕННЯ ЄВРЕЙСЬКОГО ПИТАННЯ” НА ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ КИЇВЩИНИ

Проблеми політики Голокосту, що здійснювалась керівництвом III Рейху, кілька десятиріч знаходяться в центрі наукових дискусій, відкриваючи перед дослідниками нові сторінки цієї універсальної за своїми цивілізаційними й морально-етичними наслідками, події світової та вітчизняної історії. Однією з проблем, – недостатньо розроблених сучасними дослідниками є вивчення форм та методів, при допомозі яких здійснювалась реалізація запланованих заходів, що проводились в тотальному масштабі проти цілого етносу, приреченого таким чином на цілковите знищення. Невивченою залишається також особиста позиція нацистів, які займались не прийняттям політичних рішень, а безпосередньо здійснювали технічне забезпечення та виконання наказів.

Сформульована проблема не розглядалась українськими істориками радянського періоду. У зв'язку з неофіційною заборонаю вивчення теми Голокосту, радянські дослідники не поділяли жертв нацистського режиму за національною ознакою, вживаючи термін “мирні радянські громадяни”. Лише в незалежній Україні розширились історичні дослідження із зазначеної проблематики. Це положення стосується робіт С. Єлисаветського, Ф. Левітаса, Я. Хонігсмана, Д. Стародинського, Ю. Ляховицького, Д. Гошкіса, А. Деко, В. Кучера, В. Короля, М. Коваля, І. Пілата, В. Круглова, Ф. Винокурової, Е. Губенко, М. Поповича. В цих дослідженнях висвітлені численні аспекти нацистського геноциду щодо українського єврейства [1]. Отже, сучасними українськими дослідниками започатковано вивчення сформульованої проблеми. Проте невирішеною частиною загальної проблеми залишається виділення типологічних моделей акцій знищення єврейського народу України та особистого відношення до цих подій керівників каральних відомств. Проведення